

УДК 316.346.2:141.72

Вікторія Гришко,*канд. пед. наук, доцент кафедри**відновного правосуддя та приватної детективної діяльності**Національного університету водного господарства та природокористування***Світлана Лівчук,***студентка Навчально-наукового інституту права**Національного університету водного господарства та природокористування*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ У СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена аналізу періодизації, причин та передумов дискримінації та нерівноцінного становища чоловіка та жінки у суспільстві. Детально досліджується значення поняття «фемінізм», періоди його становлення, умови, завдяки яким він формувався на зміну діючого ладу, що не характеризувався демократичними рисами чи проявами.

Ключові слова: гендерна рівність, демократична країна, становище чоловіка та жінки, фемінізм, стать, правовий статус жінки.

Постановка проблеми. Останнім часом поняття гендерної рівності є актуальним, адже усюди обговорюється та дискутується тема рівності між чоловіками та жінками. Конституція України гарантує рівність у правах та обов'язках незалежно від раси, кольору шкіри, віку, майнового стану, місця проживання, релігійних, політичних, світоглядних переконань, етнічного та соціального походження, мовних та інших ознак. Чинне законодавство нашої держави також гарантує створення необхідних умов задля забезпечення гендерної рівності, або ж рівності між чоловіком і жінкою. Питання рівноправності чоловіка та жінки у наш час набуло великого значення, адже все більше й частіше ми чуємо про те, що у тій чи іншій сфері порушуються чийсь права. Історично склалося так, що сутність чоловіка і жінки та їх взаємодія – чи не головна інтрига суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця тема актуальна, адже є предметом наукових досліджень не тільки у юриспруденції, а й у психології, філософії, політології та соціології. Над цією темою працювали такі науковці, як: О. А. Вороніна, Ю. В. Пансевич, Р. Г. Петрова, А. Колот, Е. Лібанова, О. Макарова, Л. Волохова, О. Євсеєнко, Н. Діденко, В. Дружиніна. Комплексного дослідження з цього питання ще немає. Особливу увагу варто приділити тематиці зародження та розвитку фемінізму як наслідку застарілого суспільства, у якому діють установлені стереотипи.

Мета статті – простежити історичні передумови гендерної нерівності у суспільстві, дослідити причини зародження та етапи розвитку фемінізму.

Виклад основних положень. Східна мудрість завжди підкреслювала принципову цілісність існування як єдність Інь і Янь (чоловічого та жіночого начала). Вони доповнюють один одного як у природі, так і в культурі. Сутність існування – не у чоловікові та не у жінці самих по собі, а у багатстві їхніх стосунків. Інший погляд – протиставлення чоловіка і жінки. Він виник із самої природи: це генетичні, анатомічні, фізіологічні особливості чоловічого і жіночого організму. Ще у Стародавньому світі, наприклад в Афінах, положення жінки було неоднозначним. Вона перебувала під владою батька, а потім – чоловіка. А ось у Спарті жінки та чоловіки мали майже однаковий статус. Звісно, це відбивалося і на інституті шлюбу. За часів Стародавнього Риму шлюб закріплювали контрактом, тобто договором. [1].

Релігійні погляди на це питання також протилежні. З одного боку, «И сотворил Бог человека по образу своему, по образу Божию сотворил его; мужчину и женщину сотворил их <...>» [2]. З іншого боку, Єва створена з ребра Адама. Крім того, жінка – уособлення гріховного падіння, спокуси. Так, у середньовічній християнській філософії Фома Аквінський, Святий Августин, Філон Олександрійський розрізняють маскуліне (чоловіче), свідоме як раціональне, боже-ственне, а ремінне (жіноче) – протилежне,

образ брудного тілесного світу. Ці погляди яскраво ілюструє середньовічне «полювання на відьом». І. Кант теж підтримує ідею про більш низький ментальний рівень жінок [3]. Інший філософ, А. Шопенгауер, також підкреслює чоловіче панування у суспільстві, де для жінки відведена єдина роль – віддана та вірна дружина, мати, а для чоловіка – роль лідера у соціальному та політичному житті суспільства. Підтримує цю ідею Ф. Ніцше: «В жінчині сховано так багато педантичного, поверхностного, школярського, мелочного» [4]. З. Фрейд визнає, що жінка спроможна тільки на «плетение и ткачество» [5]. Отож, ми можемо стверджувати, що не завжди рівноцінне становище двох статей формувалося чи виникало відповідно до історичної періодизації. Адже, як показують приклади, що наведені вище, у давні часи побутувала думка, що жінка була спроможна тільки на виконання хатніх, господарських справ чи догляд за дітьми, а подекуди взагалі була безправною та перебувала у власності батька, допоки не передавалася у власність чоловіка. Тому можна впевнено стверджувати, що слова А. Шопенгауера та Ф. Ніцше є застарілими, суб'єктивними та навіть дещо сексистськими. Із плином часу жінки все частіше почали доводити, що можуть реалізувати себе та бути корисними для суспільства як у політиці, так і в освіті, у науці тощо.

Особливе загострення гендерної теми відбулося у 70-90-ті роки ХХ ст., що призвело до нових напрямів досліджень. До найбільш інтенсивних належить фемінізм. Спочатку він мав політичну мету. У західних країнах це отримало назву «тихої жінської революції». Гендерологія стала послідовницею фемінології та фемінізму. У 1968 р. Р. Столлер вперше визначив різницю між поняттями «стать» і «гендер». У 80-90 рр. гендерні дослідження були досить поширеним явищем, але відрізнялися різноманітністю. У 1993 р. був створений Центр дослідження жінок і гендеру. Причиною виникнення таких досліджень стало протиставлення жінок і чоловіків, стереотиби про чоловіче призначення. [6]. На нашу думку, сьогодні надзвичайно важливо для різних країн ділитися своїм досвідом щодо запобігання дискримінації (у різних її проявах та напрямках) та нерівності. Адже ситуація у світовій спільноті щодо цього питання є неоднозначною: одні країни у цьому питанні значно випереджають інші (держави Америки та Європи), а інші й досі залишаються на початковому рівні, у них тільки зараз починають обговорювати та пропонувати певні шляхи розв'язання проблем з інститутом рівності, зокрема, у сфері соціально-трудова правовідносин.

За останні століття статус жінок помітно змінився. Те, що ми зараз сприймаємо як даність для жінок – можливість навчатися в університеті, право на спадок, виборче право, працевлаштування на ринку праці, виборювалося протягом довгих років у різних країнах світу. Якраз фемінізму слід завдячувати у такому прогресі. Фемінізм – соціальна теорія і критика патріархату як несправедливого суспільного устрою та рух, який бореться за подолання гендерної дискримінації та несправедливості. Фемінізм – це боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків. Фемінізм розглядають, беручи до уваги різноманітні культурні контексти, економічні, політичні і соціальні умови. Тому слід говорити радше про фемінізми, а не про одне явище. Прийнято (зокрема, на Заході) виділяти так звані три хвилі фемінізму – етапи боротьби жінок за свої права.

Перша хвиля фемінізму починається від суфражизму (боротьби за право голосу, 1830-ті роки) і триває приблизно до другої світової війни, коли жінки так званого західного світу добилися свого. Нова Зеландія першою у світі надала жінкам право голосу в 1893 році. Через рік відзначилася Австралія. У Європі першою була Фінляндія – 1905 р. Далі пішли інші Скандинавські країни, решта Європи. Право на власність, вищу освіту та професійну зайнятість – інші нагальні питання першої хвилі фемінізму. Уперше європейські університети відкрили двері для жінок лише в кінці 19 століття. У США навіть до середини минулого століття ситуація була не надто перспективною. Так, у медичних, економічних і юридичних вузах наприкінці 1960-х років жінки становили лише від 5 до 8 % студентів. А у відомому Гарварді, який нині очолює жінка, якихось 50 років тому викладачами були виключно чоловіки. Але, як засвідчили результати першої хвилі фемінізму, вища освіта – важливий крок для жінок у доступі до публічного життя. Окрім того, не всі ініціативи або рухи за права називають себе феміністичними, хоча є такими за суттю. Не всі жінки, які борються за свої права, позначають себе як феміністки – комусь це слово, яке не так давно (років 50 тому) почало активно вживатися, незнайоме. Навіть слово «фемінізм» ужив уперше у 1837 році французький мислитель Франсуа Марі Шарль Фур'є. Зокрема, він заявляв, що розширення прав жінок є умовою соціального прогресу. Британський економіст і філософ Джон Стюарт Мілль у праці «Про підпорядкування жінки» (1861) писав, що «законодавча підтримка підпорядкування однієї статі іншій – шкідлива і є однією з головних перешкод на шляху до загальнолюдського удосконалення». А у 1867 році він представив у

парламенті петицію на користь виборчих прав жінок. Чоловіків, які борються поряд із жінками за гендерну рівність, називають феміністами або профеміністами.

Друга хвиля фемінізму представлена розмаїттям проблематики. Вихід жінок на ринок праці, гідна оплата праці, неоплачувана домашня праця, соціальна підтримка з боку держави – далеко не все. «Особисте є політичним» – відомий слоган активісток, які ставили на політичний порядок денний питання насильства щодо жінок, як у сім'ї, так і в робочому середовищі.

Третя хвиля пов'язана з епохою постмодернізму і постструктуралізму – це 1990-ті роки. Оскільки активізм не забезпечив повністю очікуваних результатів, змінюється підхід до постановки проблеми. Теорія влади Мішеля Фуко застерігає: навіть якщо нас напругу не контролюють, своїм активізмом ми вписуємося у владну систему, граємо за її правилами. Тому боротися не має великого сенсу.

Перша хвиля – найбільш успішна. Прикметно, що з часом усе більше проблем жінок осмислюються, обговорюються і критикуються, тому теорія і практика набувають різноманітних форм [9]. Беручи до уваги все вище зазначене, найбільш вдалим визначенням фемінізму ми вважаємо таке: фемінізм – це науковий напрям, суспільний рух, течія, ідеологія якої полягає в утвердженні в суспільстві стану поваги та рівності між чоловіками та жінками, можливості реалізації, росту та розвитку у будь-якій сфері життя незалежно від віку, статі, зовнішніх ознак чи інших характеристик.

Вивчаючи це питання, ми вирішили запропонувати власну періодизацію утвердження фемінізму у суспільстві як руху.

Самі жінки заявили про себе активною участю у Великій Французькій революції, започаткували жіночі клуби, журнали. Француженки, не протиставляючи себе чоловікам, звертали увагу на свою безправність. Але революційна влада, оцінивши громадську активність жінок, не змогла протистояти патріархальній традиції, впливу католицької церкви, щоб визнати жінок самостійним суб'єктом історії, віднести їх до категорії «вільних» і «рівних». І це спричинило виникнення нового суспільного явища – фемінізму – як руху на захист політичних і громадянських прав жінок.

Першим документом фемінізму вважають «Декларацію прав жінки та громадянки», написану француженкою Олімпією де Гуж у 1791 р., в якій було заявлено, що жінка має такі самі права на свободу, володіння власністю, як і чоловік. Але на заваді цьому стоїть «тиранія сильної статі». Декларація викликала в суспільстві потужний спротив, особливо фраза: «Якщо жінка має право зійти на ешафот, то

вона повинна мати право зійти і на трибуну». Пізніше, в 1793 р., Конвент ухвалив рішення про заборону жіночих клубів, а через два роки заборонив жінкам збиратися у громадських місцях. Громадянський кодекс проголосив, що жінка не має жодних громадських прав та повинна підкорятися своєму чоловікові. Тобто ідеал «свободи, братерства та рівності» був призначений регулювати відносини тільки між чоловіками. Це ми можемо окреслити як перший етап, а саме період зародження думок про рівність та зростання невдоволення щодо дискримінації жіночої статі. Усі дії, що відбувалися до цього ще з XV ст., можна лише називати протофемінізмом, адже намагання змінити тодішній суспільний лад були доволі слабкими.

Другий етап. Наприкінці XVIII ст. ідеї фемінізму заявили про себе у Великобританії передусім завдяки зусиллям журналістки Мері Волстонкрафт. У 1827 р. у м. Сенека-Фоллзе (США) відбувся перший з їзд американських феміністок, на якому було висловлено протест проти дискримінації жінок, прийнято Декларацію прав жінок. У середині XIX ст. боротьба за надання жінкам виборчого права стала провідною ідеєю фемінізму.

У тогочасному фемінізмі чітко окреслилося три напрями: суфражизм (англ. *suffrage* – виборче право) – рух за надання жінкам права обирати; гуманістичний, який звільнення жінки вбачав у розвитку її інтелекту, підвищенні грамотності; марксистський, згідно з яким становище жінки-робітниці зумовлене класовими причинами, тому боротьба за її звільнення збігається із загальним завданням звільнення пролетаріату. У зв'язку з цим окремого жіночого питання не існує, воно вирішуватиметься разом із вирішенням проблем пролетаріату.

Отже, за одне століття фемінізм поширився в цьому світі, вперше порушивши питання про права жінки, рівність статей, сприяв формуванню атмосфери морального осуду патріархату. Проте згодом популярність цього руху пішла на спад. Поштовхом до його відродження стала книга француженки Симони де Бовуар «Друга стаття» (1949 р.), яка є повним історико-філософським дослідженням становища жінки від створення світу. Авторка обстоювала тезу, що в жінках закладені такі ж потенції, як і в чоловіках. Головна вимога жіночого руху – визнати рівноправність жінки, яка не є другою статтю. Саме ця праця засвідчила появу неофемінізму (який відкриває 3-й етап розвитку фемінізму), основними ідеями якого є: боротьба не за отримання рівних прав (фактично в усьому світі вони є однаковими), а за рівні можливості; виклик патріархальній культурі з метою не тільки змінити становище жінок, а й ревізувати всі можливості соціальної реаль-

ності, всі сфери буття; прагнення до того, щоб у збалансованій культурі жіночі соціальні ролі, духовні потенції набули цінності та значущості для суспільства.

Неофемінізм констатує, що сучасна західна культура є патріархальною, маскуліною, не тільки організованою за чоловічим зразком, а й пронизаною забобами стосовно жінок, що виявляється в усіх сферах: науці, сім'ї, владі, релігії, мистецтві, рекламі тощо.

У 60-ті роки ХХ ст. сформувалися три напрями неофемінізму.

1. Ліберальний. Основні вимоги його – ліквідація дискримінації жінок, законів, що обмежують їхні права. Нерівність жінок є наслідком упередженості та неосвіченості, що можна подолати розвитком освіти та спеціально зорієнтованими урядовими реформами. Одна з теоретиків цього напрямку Бетті Фріден у роботі «Містичне жіноче» акцентувала увагу на жінці передусім як на особистості, а вже потім як на дружині та матері.

2. Радикальний. Виходить із того, що головним злом, яке породжує нерівність жінок, є чоловічий шовінізм. Тому необхідно зруйнувати все, створене чоловіками, передусім державу. Теоретик цього напрямку Мері Дейлі закликала до «священної боротьби проти чоловіків». Серед головних вимог – безкоштовні ясла, право на аборти, рівні можливості щодо освіти жінок, подолання загрози насилля. Влада чоловіків над жінками пронизує як суспільну, так і сімейну сферу.

3. Марксистський (соціалістичний). Жіночу пригніченість розглядає як продукт капіталістичних і патріархальних суспільних відносин, вважаючи можливим їх звільнення із завершенням капіталістичної фази та подоланням чоловічого контролю. Його прихильники стверджують, що дискримінація жінок вигідна капіталізму. Недооцінка жінок на роботі, значно нижча оплата праці, ніж у чоловіків, перетворює їх на резервну «армію дешевої праці».

Спільним для всіх напрямів є зосередження на проблемі пригнічення жінок, а відмінним – підхід до з'ясування причин такого становища та бачення шляхів його подолання.

В Україні феміністські погляди стали поширюватися в ХІХ ст. У них домінували ліберальна та марксистська концепції. Організаційно український жіночий рух оформився у 1884 р. заснуванням першого жіночого товариства у Станіславі (нині – Івано-Франківськ) і жіночого товариства О. Доброграсової (Київ). Згодом були створені «Клуб русинок», «Гурток українських дівчат», «Жіноча громада», «Союз українок» та ін. Ідеологами українського жіночого руху вважають Наталю Кобринську, Софію Русову, Христю Алчевську, Ольгу Кобилянську.

Помітно активізувався український жіночий рух на початку ХХ ст.: великими тиражами виходили жіночі газети та журнали, активно розвивалися жіночі організації. Водночас точилася гостра дискусія між прихильниками ліберальних та марксистських поглядів. Тези лібералів про емансипацію, моральне перевищення суспільства марксистами кваліфікували як прояв «буржуазного фемінізму», пропонуючи замінити поняття «емансипація» на «жіноче питання», «жіноча особистість», «жіночі маси».

Радянська влада формально надала жінці всю повноту юридичних прав, заборонивши водночас діяльність незалежних жіночих організацій. Натомість при органах влади було створено жінвідділи, завдання яких полягало в тому, щоб викувати з жіночих трудових ресурсів армію робітниць і селянок, а це мало своїм наслідком зникнення особистості, нівелювання соціокультурних відмінностей між чоловіком та жінкою.

Крім того, попри велику кількість жіночих організацій, розвинутої феміністської традиції в українській культурі не було. У суспільстві домінували інтереси нації. Проблема жіночих прав була вторинною порівняно з питанням про незалежну Українську державу. Символізм жіночого руху багато в чому був детермінованим традицією українського націоналізму, який трактував образ української жінки із застосуванням страждальних мотивів.

І останній, ІV етап (сучасний). На прикладі українського суспільства становище жінки віддзеркалює процеси в усіх постсоціалістичних країнах. Інтегруючись у світове співтовариство, Україна ратифікувала міжнародні акти, спрямовані на ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (Конвенцію ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації жінок»). Але реально на становище жінок це не вплинуло. Наприклад, у сучасному українському парламенті вони становлять менше 10 %; бізнес і підприємництво залишаються чоловічими сферами; традиційно низькі шанси жінок на ринку праці; вони часто страждають від насилля та сексуального переслідування тощо. Ці проблеми були системно проаналізовані на Всеукраїнській конференції «Стратегія четвертої Всесвітньої конференції з питань становища жінок і програма дій в Україні», що відбулася у 1996 р. в Києві й підкреслила необхідність ліквідації нерівності між чоловіками та жінками у сфері влади, виступила за прийняття відповідних державних рішень. Сучасна гендерна політика розвивається за такими напрямками: рівноправність у зайнятості та навчанні; сервісний контроль за дітьми; контроль за народжуваністю, методи контрацепції та штучного переривання вагітності; юридична та фінансо-

ва незалежність жінок; протидія сексуальному гнобленню та чоловічому насильству.

Висновки

Отже, беручи до уваги все вище сказане, можна впевнено засвідчити, що історичні передумови відіграли чи не ключову роль у формуванні гендерної нерівності. Адже у суспільстві з давніх-давен жінка завше займала пригнічене становище. Проте у різні часи воно було більш чи менш критичним. Нині звичні для нас поняття, такі як освіта для жінок, вільний вибір професії чи роду діяльності, а також рівноправність з іншими членами суспільства, були фактично неприпустимими для соціуму у певні часи. Проте з плином часу це почало змінюватися. Зрівняння чоловіків і жінок у правах було доволі нелегким процесом, який пройшов найрізноманітніші випробування. Дотримуватися принципів гендерної рівності нині є надзвичайно важливим для будь-якого суспільства. Гендерна рівність – складник поняття рівності та рівних можливостей. Демократичне суспільство повинно надавати і чоловікам, і жінкам рівні можливості для участі в усіх сферах життя. Гендерна дискримінація у будь-якій соціальній сфері (як публічній, так і приватній) та у будь-якому інституті (від сім'ї до політики) є важливим питанням, яке в демократичному суспільстві має вирішуватися на державному рівні. Успішне регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків. Це б надало якісно нові можливості та шляхи для розвитку та вдосконалення самого суспільства, підвищення рівня життя всіх

його членів. Саме боротьба проти гноблення, дискримінації та пригнічення одних членів суспільства інших призвело до революційного руху боротьби за свої права; саме таким став фемінізм, який як напрям, як течія виник на протигагу безправному становищу жінки у різні періоди історії. Цей рух має на меті утвердити свободу та незалежність кожної людини у виборі роду заняття чи діяльності, можливість повної реалізації особи у різних сферах життєдіяльності, а також викорінення такого явища, як дискримінація за будь-якою ознакою.

Список використаних джерел:

1. Кант І. Метафізика нравов в двух частях. Соч. Москва, 1965. Т. 4. Ч. 2. С. 191-197.
2. Библия. Ветхий завет. Книга первая. Москва, 1995. С. 6 (Бытие 1:27).
3. Кант І. Метафізика нравов в двух частях. Сочинения. Москва, 1965. Т. 4. Ч. 1. С. 233.
4. Ницше Ф. Сочинения : в 2-х т. / сост., ред. вступит. ст., примеч. К. А. Свасьян. Москва : Мысль, 1990. С. 830.
5. Фрейд З. Введение в психоанализ. Москва, 1989. С. 384.
6. Петрова Р. Г. Гендерология и феминология : учебное пособие. 3-е изд. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. 232 с.
7. Кісь О. Дефініції фемінізму. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. № 17. С. 14-21.
8. Теория и история феминизма : курс лекций / под ред. И. Жеребкиной. Харьков, 1996.
9. Феминизм в общественной мысли и литературе / ред. Р.Р. Оганян. Москва : Грифон, 2006. 400 с.
10. Глосарій Гендерного інформаційно-аналітичного центру «Крона». URL: <http://www.krona.org.ua/glosariy.html> (дата звернення 04.02.2019).
11. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. № 17. С. 22-29.

Стаття посвячена аналізу періодизації, причини і передумови виникнення дискримінації і неравноцінного положення чоловіка і жінки в суспільстві. Детально досліджується значення поняття «фемінізм», періоди його становлення, умови, за яких він формувалася на зміну діючої системи, котра не характеризувалася демократичними рисами чи проявленнями.

Ключевые слова: гендерное равенство, демократическая страна, положение мужчины и женщины, феминизм, пол, правовой устав женщины.

The article is devoted to the analysis of the periodization, the causes and prerequisites that resulted in discrimination and the unequal position of men and women in society. The meaning of the concept of "feminism", the periods of its formation, the conditions by which it was formed to replace the current system, that was not characterized by democratic features or manifestations.

Key words: gender equality, democratic country, position of a man and a woman, feminism, gender, legal statute of a woman.